ԳԵՎՈՐԳ Ա. ԲՅՈՒՐԱԿԱՆՑԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԾԱԳՄԱՆ ՇՈՒՐՋ

ԱՇՈՏ ՄԱՆՈՒՉԱՐՅԱՆ

Բանալի բառեր – ծագում, կաթողիկոս, հայկական, եկեղեցի, գավառ, գյուղ, որբանոց, եպիսկոպոս, մասնակցել, ժողով:

Հայոց եկեղեցու պատմության ամուլ շրջանի (728-855 թթ.) կաթողիկոսներից է Գևորգ Ա. Բյուրականցին: Նա իր կարճատև աթոռակալության օրոք ամլության փուլի շատ հայրապետների նման ոչ մի նշանակալից հետք Հայաստանյայց հոգևոր կառույցի ընթացքի վրա չի թողել. երկրում իշխող արաբ վերնախավը եկեղեցու նկատմամբ դիտավորյալ վարում էր քաղաքականություն, որը միտված էր հայոց նվիրապետության գլուխ ծեր, տկար, անեռանդ, անկարող հոգևորականներ բարձրացնելուն: Իրականացվող քաղաքականության նպատակն ինքնին հասկանալի էր՝ թույլ չտալու հեղինակավոր, կազմակերպված, ժողովրդին ըստ ամենայնի առաջնորդելու կարողությամբ օժտված կառույցի ուժեղացում, որի դեպքում վերջինս ունակ կլիներ երկրի աշխարհիկ մեծամեծների հետ դաշնակցած՝ հանուն անկախության գլխավորելու խալիֆայության դեմ հայության ելույթներն ու շարժումները: Եվ պատահական չէ, որ ամեն անգամ հակաարաբական ապստամբությունների ձախողումներից հետո ոչ միայն խստացվում,

սաստկացվում էին ճնշումները հայ հոգևորականության հանդեպ, որոնք հաճախ ուղեկցվում էին հայոց եկեղեցու անհարգի հարկումներով, քահանաներին, կրոնավորներին, հոգևոր սպաՎարդուհիսավորներին նույնիսկ մարմնական ամենադաժան խոշտանգումների ենթարկելով, այլև դեպի կաթողիկոսական աթոռ ճանապարհ էր բացվում թույլ, ծերացած, անդեմ, հարմարվողական եկեղեցականների առջև: Վերջիններից մեկն էլ Գևորգ Բյուրականցին էր:

Գևորգի մասին պատմական աղբյուրների տեղեկությունները սեղմ ու ժլատ են: Դրանցից իմանում ենք, որ նա նույնպես Այրարատ աշխարհից էր, ինչպես ամլության շրջանի կաթողիկոսներից շատերը: Հայոց եկեղեցու պատմության ուսումնասիրության երախտավոր Մաղաքիա Օրմանյանի պրպտումների համաձայն՝ «Գէորգի ծննդավայրը Արագածոտն գաւառն է, որ քանիներէն առանց գիւղի անունին կը յիշուի, իսկ գիւղի անուն տուողներէն չորսը Բիւրական կը յիշեն, երկուքը Աշտարակ, եւ մէկ մըն ալ Օշական… Մենք կը նախընտրենք Բիւրականցի կոչել, մեծամասնության հետեւելով»[1]: Մ. Օրմանյանի վկայակոչած հեղինակներից Հովհաննես Դրասխանակերտցին, ով ժամանակով ամենամոտ պատմիչն է, կաթողիկոսի մասին միայն նշում է. «…զԳէորգ ի գաւառէ Արագածոտան կացուցանեն ի հայրապետության»[2], իսկ իր «Շարից հայրապետացն Հայոց» գործում, որ զետեղված

[1] **Մ. արքեպս. Օրմանեան**, Ազգապատում, Ա., Ս. Էջմիածին, 2001, ս. 1063:

[2] «Յովհաննու կաթողիկոսի Դրասխանակերտեցւոյ Պատմութիւն հայոց», Թիֆլիս, 1912, էջ 111:

է Սամուել Անեցու աշխատության վերջում, որոշակիացնում է. «…Տէր Գէորգ ի գաւառէ Արագածոտանէ, ի գեղջէ Բոյրականէ՝ ամս Գ»[1]:

X դարի հաջորդ պատմագիր Ստեփանոս Տարոնեցին էլ հայտնում է. «…Տէր Գէորգ յԱրագածոտնէ ի գեղջէ Աշտարակաց՝ ամս *գ* »[2]: Այս կապակցությամբ Մ. Օրմանյանի պարզաբանմամբ՝ «Գուցէ ծնած եւ սնած տեղերը տարբեր եղած են, եւ բնակութիւնն ալ փոփոխական եղած է»[3]:

Ստեփանոս Տարոնեցու վերուստ հիշատակությունը բավական ուշագրավ է. նախ, ինչպես իրազեկում է Ս. Սաղումյանը, դրանով «պատմագրության էջերում Աշտարակ տեղանունը մտնում է շրջանառության մեջ»[4], երկրորդ՝ եթե պատմիչի վկայությունը գյուղանվան հարցում ընդունենք այնպես, ինչպես որ կա, այսինքն՝ Աշտարակ***աց***, բացառելով բառավերջի՝ ***աց***-ի հետագա գրչական աղավաղման արդյունք լինելը՝ փոխանակ Աշտարակ***այ***, ապա տակավին վաղնջական ժամանակներից գոյություն ունեցող այդ հինավուրց բնակավայրի անվանումը պետք է կապել աշտարակների հետ, որոնք արտաքին թշնամիներից

[1] Տե՛ս «Սամուէլի քահանայի Անեցւոյ Հաւաքմունք ի գրոց պատմագրաց», յառաջաբ., համեմատ., յաւելուած. եւ ծանօթ. Ա. Տէր-Միքելեանի, Վաղարշապատ, 1893, էջ 276:

[2] «Ստեփանոսի Տարօնեցւոյ Ասողկան Պատմութիւն տիեզերական», Ս. Պետերբուրգ, 1885, էջ 106:

[3] **Մ. արքեպս. Օրմանեան**, անդ:

[4] **Ս. Սաղումյան**, Աշտարակ. պատմական անցքեր, հուշարձաններ, վիմագիր արձանագրություններ, Երևան, 1998, էջ 21:

ու այլ վտանգներից պաշտպանվելու համար կանգնեցրել են Քասախի անդնդախոր կիրճի խորհրդավոր քարանձավներից դուրս եկած և սարահարթում նոր բնակություն հաստատած հնադարի մարդիկ[1]:

Ի տարբերություն մատենագրական սկզբնաղբյուրների, վիմական բնագրերում Աշտարակը հիշատակվում է VII դարից, մասնավորապես Ս. Աստվածածին - Կարմրավոր եկեղեցու շինարարական արձանագրությունից, այն էլ ոչ թե սոսկ որպես գյուղ, այլ՝ գյուղաքաղաք[1]:

Ահա, Բյուրականում ծնված ապագա կաթողիկոսը մի որոշ ժամանակ հոգևոր ծառայություն է կատարել Աշտարակում, նաև ըստ վերն ակնարկվածի՝ Օշականում: Կարծում ենք՝ յուրաքանչյուր հոգևորականի համար մեծ պատիվ էր՝ լինելու հայոց մեծ ուսուցչապետի՝ սուրբ Մեսրոպ Մաշտոցի գերեզմանի պահապանը:

Երևում է՝ երկու վայրերում էլ Գևորգ Բյուրականցին աչքի է ընկել իր հոգևոր պարտականությունների կատարման մեջ, այլապես առաջ չէր քաշվի ու չէր նշանակվի ավելի պատասխանատու պաշտոնում, մի գործում, որը դուրս է մնացել մեզ հայտնի նախորդ ուսումնասիրողների քննարկումներից: Բանն այն է, որ

[1] Տեղանվան հետ կապված այլ հետաքրքրական տեսակետներ տե՛ս **Ե. Շահազիզ**, Աշտարակի պատմությունը, բնագրի պատրաստումը, առաջաբանը, հավելվածներն ու լրացումները պրոֆ. Պ. Հակոբյանի, Երևան, 1987, էջ 38-39, 264-265, 270, **Հ. Մանանդյան**, Երկեր, Ե, Երևան, 1984, էջ 156, **Ս. Սաղումյան**, նշվ. աշխ.,էջ 9-11:

ուշադրության չի արժանացել Պարտավի 768 թ. Բ. եկեղեցական կանոնադիր ժողովին մասնակից հոգևորականների շարքում կաթողիկոս Սիոն Ա. Բավոնեցուց (765-775) հետո առաջինը վկայվող «Գէորգ Ոստան եպիսկոպոս» հիշատակությունը[2]: Կարծում ենք՝ խոսքը Բյուրականցու մասին է. հիշյալ ժամանակներում Գևորգ անվամբ բարձրաստիճան հոգևորական մեզ անծանոթ է: Բացի այդ էլ, 792 թ. «ծերացեալ հասակին մէջ կաթողիկոսական աթոռ բարձրացած»[3] հոգևորականը կարող էր մասնակցած լինել 24 տարի առաջ գումարված ժողովին:

Դառնալ Ոստանի եպիսկոպոս, իրոք, լուրջ առաջընթաց էր, թեմական աթոռի գտնվելու վայրն էլ պետք է ենթադրել Դվին կաթողիկոսանիստ մայրաքաղաքը: Առհասարակ, «ոստան» բառը պահլավերեն է, որ նշանակում է «գավառ»[4]: Ստ. Մալխասյանցի պարզաբանմամբ՝ ոստանը եղել է «Արշակունեանց թագաւորութեան ժամանակ արքունիքին պատկանող գաւառ, կալուած, թագաւորանիստ կամ իշխանանիստ քաղաք, մայրաքաղաք: Դուինը երկար ժամանակ հայոց ոստանն էր»[5]: «Տեղանունների բառարանի» բազմահատորյակի համահեղինակների հստակեցմամբ էլ՝

[1] Տե՛ս անդ:
[2] Տե՛ս «Կանոնագիրք հայոց», Բ, աշխ. Վ. Հակոբյանի, Երևան, 1971 , էջ 5:
[3] **Մ. արքեպս. Օրմանեան**, նշվ. աշխ., ս.1064:
[4] Տե՛ս «Հայերէն բացատրական բառարան», կազմեց Ստ. Մալխասեանց, հ. III, Երեւան, 1944, էջ 572:
[5] Անդ:

Ոստանը գավառ էր «Մեծ Հայքի Այրարատ աշխարհում, Ազատ գետի միջին և ստորին հոսանքի շրջանում, Արտաշատ և Դվին մայրաքաղաքների շրջակայքում: Ոստան բառն ունի «իշխանանիստ»-ի, «թագաւորանիստ»-ի, «մայրաքաղաք»-ի իմաստ: Եվ քանի որ այստեղ իրար շատ մոտիկ գտնվում էին Արտաշատ և Դվին մայրաքաղաքները, հավանաբար այդ պատճառով էլ դրանց շորջը տարածվող գավառը կոչվել է ոստան»[1]:

Այսպիսով, Գևորգ Բյուրականցին մինչև կաթողիկոս օծվելը երկար տարիներ եղել է հայոց նվիրապետության այդ ժամանակվա ամենակենտրոնական, թերևս ամենաառանցքային եպիսկոպոսության թեմակալ առաջնորդը:

Իսկ ո՞վ էր նա, ընդհանրապես, իր ծագմամբ: Այս ուղղությամբ հետաքրքրական տեղեկություն է հաղորդում Սամուել Անեցին. «…Տէր Գէորգ որ խուլ որբուկն կոչիւր: յԱրագածոտանէ ամս Գ»[2]: Գևորգի ծնողազուրկ լինելը լիովին հասկանալի և ընդունելի է. որբ է եղել նաև նրա ժամանակակից Եսայի Ա. Եղիպատրուշեցի կաթողիկոսը (775-788): Իսկ, ահա, Գևորգի խուլ լինելը ոչ միայն անընդունելի է, այլև՝ անհեթեթություն, հանգամանք, որը դեռևս ժամանակին գրավել է Սամուել Անեցու աշխատության առաջին հրատարակիչ Արշակ Տեր-

[1] **Թ. Հակոբյան, Ստ. Մելիք-Բախշյան, Հ. Բարսեղյան**, Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանուն ների բառարան, հ. 4, Երևան, 1998, էջ 178:
[2] «Սամուէլի քահանայի Անեցւոյ Հաւաքմունք ի գրոց պատմագրաց», էջ 90:

Միքելյանի ուշադրությունը, ով էջատակում այդ բառի պարագայում ծանոթագրել է. «այլք՝ հոյլ»[1]: Հարկ է նշել, որ տակավին IV դարում ընդհանրական եկեղեցու մեծ հեղինակություն, սուրբ հայր Բարսեղ Կեսարացին (329-379) իր «Գիր կանոնական»-ի ԻԴ (24-րդ) կանոնով արգելել է. «Այր խուլ կամ համր մի՛ իշխեսցէ կալ ի կարգի քահանայութեան», - և խստագույն դատապարտմամբ սահմանել, - «թէ ոք յանդգնի՝ եղիցի նզովեալ»[2]:

Սամուել Անեցու վերը հղված հատվածն ավելի ճիշտ մեջբերել է Կիրակոս Գանձակեցին. «…տէր Գէորգ ամս երիս, որ Խոյլ-Որբուկն կոչէր. սա էր յԱրագածոտանէ»[3] : «Խոյլ-Որբուկ»-ը, կարծում ենք, «Հոյլ-Որբուկ»-ի աղավաղված ձև է: «Հոյլ» նշանակում է «խումբ», «բազմութիւն»[4]: Այստեղից պետք է հասկանալ՝ «խմբի, բազմության որբ», ասել է թե Գևորգն ի տարբերություն իրեն նախորդած կաթողիկոսներից Եսայու, որը միակողմանի ծնողածուրկ էր և մանկուց ապավինել էր Դվինի

[1] Անդ, տողատակ:

[2] «Կանոնագիրք հայոց», Բ, էջ 107:

[3] **Կիրակոս Գանձակեցի**, Պատմություն Հայոց, աշխ. Կ. Մելիք-Օհանջանյանի, Երևան, 1961, էջ 75:

[4] Տե՛ս **Ռ. Ղազարեան**, Գրաբարի բառարան, հ. Բ, Երեւան, 2000, էջ 86: Իսկ «խոյլ»-ն ստուգաբանվում է որպես՝ «ուռուցք, ելունդ, պալար, սպի, բիծ» (**Ռ. Ղազարեան**, Գրաբարի բառարան, հ. Ա, Երեւան, 2000, էջ 578): Վերջիններիս իմաստով՝ «Խոյլ-Որբուկ» = «Սպիավո՞ր-Որբուկ»: Առավել հակված ենք «հոյլ»-ի ստուգաբանությանը՝ «խումբ»:

կաթողիկոսարանի ողորմածությանը, եղել է որբանոցի, մանկատան սան:

Հայտնի է, որ հայոց քրիստոնյա աշխարհում հնուց ի վեր, մասնավորապես IV դարի կեսից, երբ «որբեր, ծերեր եւ չքաւորներ ալ խնամքէ զուրկ կը մնային, Ներսէս հրամայեց իւրաքանչիւր քաղաքի եւ գիւղի մէջ աղքատանոցներ բանալ եւ այդպիսիները պատսպարել»[1]: Մեծն Ներսես Ա. Պարթև կաթողիկոսի (353-373) նմանօրինակ ձեռնարկների մասին է խոսում Փավստոս Բուզանդը. «Այրեաց և որբոց և չքավորաց հանգիստ և դարման[2] առնէր… Եւ այսպէս առ յոյժ աղքատասիրութեանն…շինեաց զամենայն աղքատանոցս ընդ ամենայն զաւառս…»[3]: Նույնն է հավաստում պատմահայր Մովսես Խորենացին՝ ասելով, որ Ներսես Մեծը «սահմանէ և յամենայն գիւղս վանս շինել, զի լինիցին օտարանոցք, և տեղի սննդեան որբոց և ծերոց, և անունողաց տածում»[4]:

Ահա, որբ երեխաների համար նախատեսված բարեգործական այդպիսի հաստատությունում դաստիարակվելով ու մեծանալով՝ բյուրականցի ծնողազուկ

---

[1] **Մ. արքեպս. Օրմանեան**, նշվ. աշխ., ս. 187-188:

[2] «Դարման» բառը, բացի «դեղ», «ճար» բացատրություններից, ունի նաև խնամելու, կերակրելու, սնունդ տալու իմաստ (տե՛ս «Հայերէն բացատրական բառարան», կազմեց Ստ. Մալխասեանց, հ. I, Երեւան, 1944, էջ 498:)

[3] **Փավստոս Բուզանդ**, Հայոց պատմություն, բնագիրը՝ Ք. Պատկանյանի, թարգմ. և ծանոթագր. Ստ. Մալխասյանի, Երևան, 1987, էջ 122:

[4] **Մովսես Խորենացի**, Հայոց պատմություն, քնն. բնագիրը Մ. Աբեղյանի և Ս. Հարությունյանի, աշխհ. թարգմ. և մեկնաբան. Ստ. Մալխասյանի, Երևան, 1981, էջ 336:

Գևորգը, կյանքում ընտրելով կուսակրոն հոգևորականի դժվարին ու պատասխանատու ուղին և երկարատև ծառայելով Աշտարակում, Օշականում, Դվինում, զառամյալ հասակում դարձել է կաթողիկոս՝ աթոռակալելով 792-795 թվականներին:

Ашот Манучарян, О происховдении католикоса Геворка I Бюраканци - Геворк I Бюраканци ялвяется одним из католикосов бесплодного периода истории армянской церкви (728-855 гг.), который занимал престол в 792-795 гг. Из скудных историографических источников и с помощью этимологий отдельных слов, характерезующих его, выявляем, что Геворк родился в селе Бюракан Арагацотнской провинции, был сиротой и вырос в приюте (приюты и дома для сирот, нищих, чужеземных, богодельни были в Армении еще с половины IV века), потом был рукоположен священником, долгое время служил в Аштараке, Ошакане, Двине. Он уже как епископ участвовал во II-ом Партавском соборе 768 г., а в преклонном возрасте освящался католикосом.

Ashot Manucharyan, On the origin of catholico Gevorg I Byurakansi - Gevorg I Byurakantsi (of Byurakan) was the Catholicos from 792 to795 and one of the Catholicosi who was on the thrown when the Armenian Church was inactive (728-855). Due to both scanty historical sources and origin of the words

describing him we reveal that Gevorg was born in the village of Byurakan in Aragatsotn province. They also testify to the fact that he was an orphan, grew up in an orphanage (orphanages, old peoples' houses, homes for the poors and strangers had existed in Armenia since the middle of the IV c.). Then he was ordained as a religous servant, served for a long time in Ashtarak, Oshakan and Dvin. Then he as a bishop brought his in the Church Council in Partav in 768. He was ordained as the Catholicos at a very old age.